

Аџа – ыал өһүллүбэт өһүөтэ

Үөһээ Бүлүү улуунун

Дүллүкүтээби оџо сайдар кишинин «Кустук» детсад

үрдүк категориялаах

сүрүн иштээччитэ Афанасьева Елена Петровна

Былыр былыргыттан сахаларга эр киһи, аџа – ыал өһүллүбэт өһүөтүнэн, эрэллээх эркининэн билиниллэр. Кини сырыы, айан бөџөтун сылдьан булан-талан аџалбыта, күүстээх санныгар сүгэн дьиэтигэр киллэрбитэ барыта – ыал уостубат уйгута, саргылаах сарсынныта. Аџа баар буоллабына оһох күүскэ күүдэпчилэнэ умайар дьиэ кытта сылдьыбыкка дылы буолар. Кини ыллыктаах тыла-өһө ытыктанар, үһун-киэн санаата убаастанар.

Оттон бүгүн биһиги аџаларбыт дьиэлэригэр-уоттарыгар ханнык оруолу ылалларый? Кинилэр аџа буолар аналларын хайдах толороллоруй? Республикаџа Аџа күнэ бэлиэтэнэринэн сибээстээн «Оџону ийтиигэ аџа оруола» диэн темаџа суруйарга сананным. Дьиэ кэргэннэ аџа оруолун үрдэтии проблематын көтөбүүгэ педагог К.С. Чиряев, философскай наука доктордара Б.Н. Попов, К.Д. Уткин о.д.а. улахан оруоллаахтар.

Билинни кэмнэ оџо ийтиитигэр аџа оруола биллэрдик аччаата. Ол туохтан көстөрүн Б.Н. Попов маннык быһаарбыта.

Бастакытынан, оџо үөскээбэт ньымалара туттуллуохтарыттан, оџо төрөөһүнүн аџа кыанан хонтуруоллаабат буолла. Иккиһинэн, оџону түһэртэрии көңүллэниэбиттэн, дьахтар эр киһиттэн ыйыта барбакка, оџону төрөтүүнү талбытынан быһаарар буолла. Үсүһүнэн, оџону ийтиигэ быһаччы аналлаах-соруктаах дьааһыла, сад курдук тэрилтэлээр дэлэйбиттэрин сэргэ, искусственной оџолоһор кыах көстүбүтүнэн, кэнэбэскитин ийэ буолуохтаах дьахтар оџотугар аџа наадата суоһун туһунан санааџа кэлитэлиирэ элбээтэ. Төрдүһүнэн, аџа бэйэтин былааһын ийэни кытта үллэстиэбин буолуох ийэбэ олоччу туран биэрдэ. Ити төрүөттэр дьахтарга сүүнэ улахан моральной-психологическай өртүнэн эр киһиттэн тутулуга суох буолуутугар бигэ олугу үөскэттилэр. Бэсиһинэн, дьахтар аны талбыт курдук үөрэхтэнэн, талбыт курдук сүрэжинэн сөбүлүүр идэлэнэн эр киһиттэн социальнай-экономическай өртүнэн тутулуга суох буолла.

Аныгы аџа араас майгыннарын Б.Н. Попов эмиэ маннык быһаарар:

1. Былыргы үгэһинэн иитээччи-аһатааччы, дьэ кэргэн баһылыгын аатын сүгэр аҕа. Манньык ыалга эр киһи кэргэнэ үлэлээбэккэ дьэ хаһаайыстыбатынан дьарыктанар. Аҕа дьэиттэн тас экономической уонна юридической сибээстэри олохтуур-дьаһайар. Үгүс кэргэнниилэр эбээһинэстэрин эйэ дэмнээхтик үллэстэн олороллорун ордороллор, ону уларытар санаалара суох.
2. Ырыынак сана сыһыаннаһытыгар киирбиппитинэн сибээстээн, дьахтар оруолун толорон, дьэбэ олорор - аҕа. Үгүс улуустарга дьэ кэргэни учуутал, быраас, бухгалтер дьахтар иитэн-аһатан олорор, оттон эр киһи үлэтэ суох хаалан букатын атынынан, дьэ-уот бэрийиитинэн, хотонно ынах-сүөһү көрүүтүн хаһан да бараммат кыһалҕаларынан, атыннык эттэххэ, уруккуга дьахтар эбээһинэһинэн дьарытканарыгар күһэлиннэ.
3. Туох баар кыһалҕаны, быраабы уонна эбээһинэһи кэргэнинээн тэнгэ энгэрдэһэн олорор аҕа. Манньык аҕа оҕону иитиигэ ордук сабыдыаллаах буолар. Оҕо бэйэтин сэнэммэккэ, киһи быһыытынан бэйэлээх бэйэтэ эмиэ буһан-хатан, сайдан тахсарыгар ураты оруоллаах, кини иитэр буолан оҕотун иннигэр эппиэтинэстээбин ордук үчүгэйдик өйдүүр бэйэ-бэйэлэрин ситэрсэн биэрэллэр. Толору сайдыылаах киһини иитэн таһаарар туһугар. Ол эрэри маныаха сүрүнэ диэн, аҕа уонна ийэ араас оруоллаах буоланнар кинилэр оболоругар улаханнык ытыктанар дьон буолаллар.

Атын майгыннаах аҕа эмиэ баар. Холобур, дьэ кэргэн кыһалҕатыттан собус соруйан эбэтэр бэйэтэ да билбэтинэн сэлээннээн кэбиһиититтэн тэйбит, туораабыт аҕа.

Дьининэн көрдөххө, аҕа уонна ийэ оруола солбуйсуулаах, оҕо төрөппүттэр иккиэн наадалаахтар. Аҕа уонна ийэ оҕолоругар бэйэлэрин айылҕаттан айдарыллыбыт курдук аналларын ингэрэллэр. Ол иһин эбэтэр кыыс оҕо кинилэри үтүктэн тустаах бэйэлэрин аналларын өйдүүр буола улааталлар.

Билинни кэмнэ аҕа проблемата ордук сытыырхайда. Ыал буолбуттар арахсыыллара элбэх. Ыал буолбакка сылдьан оҕолонуу улаатан турарын социологтар бэлиэтиллэр. Онон үгүс оболор төрүөхтэриттэн аҕа диэни букатын умналлар, биитэр төрөппүт аҕалаах эрэри аҕа иитиитэ диэни билбэттэр. Академик Б.Н. Попов манньык дьыала куһаҕан өрүттэрин бэлиэтиир:

- оҕо үчүгэй көрүүтэ-истиитэ суох хаалар;
- куһаҕан дьаллыктарга дөбөннүк ылларымтыа буолар;
- оскуолаҕа, дьэбэ анардас дьахтар эрэ иитэриттэн оҕо дьахтардыы майгыннанар, хаппырыыс, дьэ-уот чэрчитинэн мунурданар чычаас өйдөөх-санаалаах буолар;
- онно-манна күүһү-уоҕу, дулууру эрэйэр улаханна, үрдүккэ таласпат буолар;
- барыттан бары дьиксинэ, куттана, сэрэнэ сылдыааччы буолар;

- бэйэтин толору, үчүгэй ийтиилээх оҕо буолар кэнэҕэски кэскилэ сарбыллар;
- эр киһилии үчүгэйдик алтыспакка улааппыт оҕо тулалыыр дьон эгэлгэ кириилээх-тахсыылаах майгыларын үчүгэйдик арааран, араналаан билбэт буолар;

Биир тылынан, аҕа тус холобурунан бэйэтин эбээһинэһигэр сыһыанынан уол оҕону кэнэҕэскитин аҕа буоларыгар, уопсайынан оҕото олоҕун кыахтаахтык оностунарыгар бэлэмниир сүдү суолталаах аналлаах.

А5А ТУҢУНАН ӨБҮГЭЛЭРБИТ ӨЙДӨБҮЛЛЭРЭ

Сахаларга аҕа диэн тыл суолтата ийэ диэннээҕэр быдан киэн. Ол төрүт өйдөбүлэ былыргы сыһыаннартан тахсар: аҕа диэн сааһынан баһыйар, кэлин сабардыыр, дьаһайар кыахтаах киһини ааттыыр буолбуттар. Абаҕа, тойон аҕа, Аҕа ууһа, аҕа баһылык.

Онон аҕа диэн эр киһи социальнай статусунан быһаччы ситимнээх өйдөбүл. Оттон төрөппүт быһыытынан аҕа эмиэ оҕоҕо сыһыанынан хас да суол араас өрүттэргэ арахсар: айбыт аҕа, төрөппүт аҕа, иппит аҕа, кирииннээн аҕа, киһи гыммыт аҕа диэн оҕо итиллиитинэн, улаатыытын араас таһымнарыгар эр киһи суолтатынан араарар өйдөбүллэр бааллар.

Былыр биирдиилээн аҕалар хайдах өйдүллэринэн, сатыылларынан уол оҕону иитэллэрэ. Кыанар, хоһуун кусстээх аҕа бэйэтин кыаһар тэннирдии, ону абарардыы даһаны, була сатыы-сатыы уһуннук уһуйара. Булчут булдугар, балыксыт балыгар, уус ууһугар үөрэтэрэ.

Ол курдук аҕа араас улэ уонна олох кистэлэннэригэр уһуйуута, такайыта, сүбэтэ-соргута бэйэтин кытта батыһыннара сылдьан барытын сатыыр, үлэ көрүннэригэр сыстаһас, ханнык да улэттэн толлон турбат, ыарахаттартан чаһыйбат буолан улаатара. Аҕа аптарытыата, бүгүммү курдук үлэлээһингэ үксүгэр тылынан ынгырыынан буолбакка илэ кестер дьыаланан улаатара уонна көдүүстэнэрэ.

Аҕа былыргы булгэ чин, бигэ айыылаах, эппитэ тутуулар, кытаанах тугэннэргэ – мулчуруйбэт. Кини кырдьан, аарыматыһан олорон санаабыта, санарбыта ахсаанна сылдьар, ейге-сурэххэ сенен, хатанан хаалар. Онон аҕа ейдебулэ билигин даһаны елбедуйбэккэ сылдьарыттан бутун омук уерэр.

ТҮМҮК

Киһи бу орто дойдуга ууһаары, кэнээри кэлэр. Уолаттар ыал аҕата буолар аналлаахтар. Сахаларга киһи киһитэ диэн өйдөбүл улахан суолталаах. Уол оҕону, ыччаты иитэр үлэҕэ, ону таһынан хас биирдии ыалга бу өйдөбүл диригинник кириэхтээх. Орто дойдуга кэлбит киһи олоҕун оностуохтаах. Кэргэннэнэн эрэ буолбатах, дьиэлэнэн – уоттанан, тэлгэхэлэнэн, кыбыыланан, хаһааланан, онтугар барытыгар бэйэтэ тиритэ-хорута үлэлээн

«бу ыал» дэтэр курдук тэриниэхтээх. Дьэ уонна удьуорун ууһатыахтаах, сиэннэрин тэниэтиэхтээх.

Ыал аҕата ханнык баҕарар боппуруоһу диринник керер уонна дьэ кэргэнигэр сирдьит, суолдьут буолар.

Биһиги өбүгэлэрбит үтүө киһини «киһи хара» буолбут диэн этэллэр. Киһи-хара буолбут киһи кэргэннээх, дьэиэлээх-уоттаах, оҕолоох-уруулаах буолар. Бэйэтин итинник хараммат киһи, киһи киһитэ, атын дьону эмиэ иитэр кыахтаах.

Бүгүн хас биирдии ыал аҕата бэйэтин балаһыанньатын туһунан Аҕалар күннэрэ кэллэбинэ эрэ буолбакка, өрүү толкуйдуу сылдыах кэриннээх. Аҕа буолар айылҕаттан аналын мин хайдах толоробун, дьэиэ кэргэним миигин турда, халын хахха онгостор кыахтаах дуо диэн.

ТУТГУЛЛУБУТ МАТЫРЫЙААЛЛАР:

1. «Ыал Бии Билиитэ». Гл.редактор Тумусов Ф.С., Б.Н. Попов Кудук, Дь. 2001 с.
2. «Народное образование Якутии» ж-л, 1/96. «А5а культурата», Нуьулгэн.
3. «Народное образование Якутии» ж-л, 2/96. «А5а культурата», Нуьулгэн.
4. «Саха ыала» хаьыат, 03.04.2003 с.